

Boqijon MATBOBOYEV,
Samarqand arxeologiya instituti professori, tarix fanlari doktori
Abdumuxtor XAKIMOV,
Andijon davlat texnika instituti dotsenti, PhD
E-mail: abdumuxtorxakimov1980@gmail.com.
ORCID ID 0009-0004-3695-5471

ADU professori, t.f.d S.Xoshimov taqrizi asosida

COMMENTS ON THE HISTORY OF THE FIRST RAIL PERIOD OF FERGANA VALLEY

Annotation

In this article, the Fergana Valley has been discussed on the history of ancient peoples concerning the first Iron period. As a result of archaeological research, the history of the Fergana Valley found the treasury of unique military units and horsemen. These findings are discussed very important to study the history of the first SAP period of the Central Asian Asia.

Keywords: Central Asia, Uzbekistan, Fergana Valley, Chatkal, Building, Digshushod, Accidence, Sugils, Bactrians, Bactrians, Khorezmi, Massagnet.

КОММЕНТАРИИ ПО ИСТОРИИ ПЕРВОГО РЕЛЬСОВОГО ПЕРИОДА ДОЛИНЫ ФЕРГАНЫ

Аннотация

В этой статье долина Ферганы обсуждалась об истории древних народов в отношении первого железного периода. В результате археологических исследований история долины Ферганы нашла казначейство уникальных военных подразделений и всадников. Эти результаты обсуждаются очень важны для изучения истории первого периода SAP Центральной Азии Азии.

Ключевые слова: Центральная Азия, Узбекистан, долина Фергана, Чаткол, Курама, Дигшад, Акцент, Сутгари, Бакин, Хорезмиас, Хорези, Массагеталы.

FARG'ONA VODIYSI ILK TEMIR DAVRI SAKLAR TARIXIGA OID MULOHAZALAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada, Farg'ona vodiysi ilk temir davriga oid qadimgi xalqlar sak qabilalari tarixiga doir mulohazalar yuritilgan. Shuningdek, arxeologik tadqiqotlar natijasida Farg'ona vodiysi tarixida avval uchramagan noyob harbiy buyumlar va ot anjomlari xazinasi topildi. Mazkur topilmalar O'rta Osiyo ko'chmanchi aholisining Farg'ona vodiysi ilk saklar davri tarixini o'rganish uchun o'ta muhurligi haqida gap boradi.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, O'zbekiston, Farg'ona vodiysi, Chotqol, Qurama, Oto'ynoq, Oloy, Turkiston, Dilkushod, sivilizatsiya, sug'diylar, baqtriyaliklar (baxtariylar), xorazmiylar, sak, massaget.

Kirish. Insoniyat qadim – qadimdan o'z davriga xos turmush tarziga, moddiy va ma'naviy madaniyatga, ya'ni ma'lum darajadagi sivilizatsiyaga ega bo'lgan. Davrlar o'tishi bilan insoniyat sivilizatsiyasi darajasi o'sib, rivojlanib, takomillashib borgan. Bu jarayon odamlarning mehnat qilish usuli qanchalik darajada moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratish va ko'paytirib borishi bilan bog'liq kechgan.

Har bir mintaqada sivilizatsiya davriy nuqtai nazardan ertaroq yoki kechroq, o'ziga xos shaklda shakllanib, rivojlanib borgan. Tarixiy, ilmiy tadqiqotlar Vatanimiz – O'zbekiston insoniyat sivilizatsiyasining qadimgi o'choqlaridan biri ekanligidan dalolat bermoqda. O'zbekiston va O'rta Osiyo hududlarida olib borilayotgan keng miqyosdagi tadqiqot ishlarining natijalari ham Vatanimizning jahon sivilizatsiyasida tutgan o'rni tasdiqlaydi.

Dunyoning turli burchaklarida yashaydigan xalqlarning turli davrlarda, ijtimoiy – iqtisodiy va madaniy jarayonlarda erishgan yutuqlari hamda taraqqiyot bosqichiga ko'tarilishini sivilizatsiya tushunchasi o'zida aks ettiradi. Bu taraqqiyot bosqichi insoniyatning paydo bo'lishi va rivojlanishi, jamiyatning rivojlanish darajasi, moddiy va ma'naviy madaniyatning yuksalishi, qabilalar va xalqlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar bilan izohlanadi.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, o'lkamizning qadimgi aholisi tosh va bronza davrlarida qanday nom bilan atalganliklari hozirda noma'lum. Yurtimizning qadimgi etnik

guruhlariga haqidagi ma'lumotlar dastlab Sharq va yunon-rim manbalarida tilga olinadi. Bu manbalarining guvohlik berishicha, miloddan avvalgi VII – VI asrlarda O'zbekiston hududida sug'diylar, baqtriyaliklar (baxtariylar), xorazmiylar, sak va massaget elatlari yashaganlar. Ular o'zbek xalqining ham ajdodi hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Farg'ona vodiysi tarixini arxeologik o'rganilishi tarixiga nazar tashlasak, tariximizning eng qadimgi davri hisoblangan tosh va bronza davri tarixiga XIX asrning oxiri – XX asrning boshlarida unchalik e'tibor berilmaganligiga ishonch hosil qilamiz. Ammo XX asrning o'rtalaridan boshlangan arxeologik izlanishlar natijasida Janubiy va Markaziy Farg'ona hududlaridan ko'plab paleolit, mezolit va neolit davri manzilgohlari topilgan [1]. Sak qabilalari Farg'ona vodiysi tegrasida (periferiyasi) azaldan yashaganlar, ta'kid joizki aynan biz keltirgan saklar avlodlari avvaliga ahamoniylarni, keyinroq Aleksandr Makedonskiyni vodiya yurishini to'xtatgan. Ular "So'g'd ortidagi saklar" avlodlari bo'lishi mumkin. Vodiya kirish ya'ni Sirdaryodan kechuv Xo'jand yaqinida bo'lgan [2]. Hozirgacha mazkur hududdan asosan sharqiy Farg'onada, uch joyda saklar madaniyatiga taalluqli topilmalar ma'lum edi: 1) bronza xanjar (akinak) Andijon viloyati Paxtaobod tumani Shilyagay qishlog'ilik o'qituvchi tomonidan Chuvama qishlog'idan topib olingan; 2) uchoyoqli, ritual bronza qozon Andijon viloyati Izboskan tumani Tuyachi

qishlog'idan Katta Farg'ona kanali qurilishi paytida 1939 yili topilgan; [3] 3) dastasi yumaloq pichoqlar Lug'umbek va Tuyachi qishloqlari oralig'i kanal qurilishida qo'lga kiritilgan. Endilikda biz keltirgan saklar madaniyatiga oid 11 ta yangi topilma shu kabi komplekslarni sonini ko'paytiradi. Shu vaqtgacha vodiya burchalar saklar moddiy madaniyati namunalari topilmagan edi. Saklar uchligidan ["saks kaya ili skifskaya triada"] (oruje, konskoe snaryajenie i izdeliya v "zverinom stile") ot abzali bo'lmish suvliqni (psalie) va jangovor boltani (kleves, chekan) Farg'ona vodiysida birinchi bor topilishi mazkur ko'chmanchi aholini tarixini yangi ma'lumotlar bilan boyitadi [4].

Ma'lumki Yevroosiyo (Qozog'iston-Sibir) kengliklarida moddiy madaniyatni o'rganishda skif/sak uchligi degan tushuncha bor, ular arxeologik komplekslarda albatta birgalikda uchrasa kerak. Ularga yuqorida keltiranimizdek "sak zverin uslubi" (sakskiy zverin. stil) predmetlari, qurol yarog' va ot abzallari kiradi. Ta'kid joizki, Farg'ona vodiysida ularni ayrimlari juda kam bo'lsada yakka holda uchragan. Lekin sak uchligi vodiya birgalikda hech qachon uchramagan. Ilk sak yodgorliklari shu vaqtgacha vodiya qayd qilinmagan, shuning uchun Farg'ona vodiysida ular bo'lgani taxminiy hisoblanardi [5]. Biroq ayrim maqolalarda (B.A.Litvinskiy va boshqalar) saklar bilan bog'liq jarayonlar asossiz ravishda bo'rttirib yuborilgan. Ya'ni vodiya saklarni turli guruhlari yashaganlar, Eylaton shahar xarobasi saklar shahri, hatto ular (saklar) "sak-xaumavargalar" konfederatsiyasiga birlashganlar deb iddao qiladilar[6]. Chust qadimgi dehqonchilik madaniyati saklar tarkibidan ajrab chiqqan degan asossiz fikrlar ham bildirilmoqda. Aslidagi degan savol tug'iladi. Aslida ilk temir davrida ikki xo'jalik tipi: Eylaton o'troq dehqonchilik madaniyati [7] va Oqtom ko'chmanchi chorvadorlar madaniyati arxeologik jihatdan qayd etamiz. Bularga Kungay, Sufan va boshqa mazor-qo'rg'onlar kiradi. Bizningcha va N.G.Gorbunova xulosalariga ko'ra Oqtom madaniyati mazor-qo'rg'onlari saklarga tegishli bo'lishi mumkin. Eylaton madaniyatidan so'ng Sho'rabashot va undan so'ng Mingtepa (Marxamat) madaniyatlari dehqon jamoalari sifatida tarixiy ketma-ketlikda davom etadi. Buni isbot etuvchi dalillar keragidan ortiqchadir. Buning uchun Yu.A. Zadneprovskiy va V.Gavryushenko ilmiy ishlarini diqqat bilan mutoola qilish kerak xalos.

Ko'chmanchi chorvadorlarni arxeologik kompleksi Oqtom bosqichidan so'ng Qorabuloq madaniyati materiallarida davom etadi. Mazkur ikki tipdagi xo'jalik yuritish vodiya to hozirgacha davom etmoqda. Ya'ni, tekislik va oqar suv manbalari mavjud hududlarda dehqonchilik bilan shug'ullanadigan aholi yashasa, adirlik qismida, tog'oldi va tog'lik joylarda ko'chmanchi chorvador aholi istiqomat qilgan. Ta'kidlash joizki, ilk saklarga oid arxeologik yodgorliklar o'rganilayotgan hududda hali topilganicha yo'q edi [8]. Lekin Xo'jaobod xazinasi ilk saklar qatlamlarini bo'lishi mumkinligini ko'rsatmoqda.

Bronza davri va uning so'nggi bosqichlariga kelib Farg'ona vodiysi qadimgi aholisi o'ziga xos madaniyatlar yaratadi va bu yerda tarixiy-madaniy jarayonlar yanada faollashadi. Ushbu o'ziga xoslikni o'troq dehqon va dasht jamoalarining o'zaro aloqalarini, ular qoldirgan moddiy madaniyat buyumlarida, ayniqsa turar-joylarning qurilish uslublarida, kulolchilik buyumlarida ko'proq kuzatish mumkin.

- **Tadqiqot metodologiyasi.** Ushbu maqola arxeologik tadqiqotlar, tarixiylik tamoyili, xronologik va qiyosiy tahlil hamda muammoga tizimli yondashuv tamoyilini tashkil etadi. Farg'ona vodiysi ilk temir davriga oid qadimgi xalqlar sak qabilalari tarixiga doir mulohazalar asosiy mavzu sifatida yuritilgan. Shuningdek, arxeologik tadqiqotlar natijasida Farg'ona vodiysi tarixida avval uchramagan noyob harbiy buyumlar va ot anjomlari xazinasi O'rta Osiyo ko'chmanchi

aholisining Farg'ona vodiysi ilk saklar davri tarixini o'rganish tarixiy jarayonni real va izchil yoritish imkonini beradi. Ayni paytda tadqiqot arxeologik tadqiqotlar natijasida tarixiy voqelikni o'rganishning muammoli-xronologik usuliga asoslanadi. Bu esa ma'lum bir tarixiy davrning boshida va oxiridagi jarayonlar va xodisalarning xususiyatlari va farqli jihatlarini solishtirish, shuningdek, amaliy harakatlar oqibatlarini kuzatish imkonini beradi.

- **Tahlil va natijalar.** Arxeologik tadqiqotlar natijasida Andijon viloyatining Xo'jaobod tumani Dilkushod qishlog'idan (mahalliy aholi Devatepa yodgorligi deb ataydi) shaxsiy uy hovlisidan ilk temir davrining (RJV-rannejeleznyy vek) Farg'ona vodiysi tarixida avval uchramagan noyob harbiy buyumlar va ot anjomlari xazinasi topildi. Mazkur topilma O'rta Osiyo ko'chmanchi aholisining Farg'ona vodiysi ilk saklar davri tarixini o'rganish uchun o'ta muhimdir. Chunki ilk saklarni vodiydagi yodgorliklarini borligi shu kungacha mavhum edi. To'g'ri, shu davrning bir necha topilmalari bor edi [9]. Dilkushoddagi topilmalar: bitta chekan (kleves, boevoy topor), bitta suvlik (psalie so stremehkovidnom okonchaniem), ikkita "dolota", bir dona bronza ko'zgu (oyna), oltita ust-bosh anjomlari (furnuturalar-tugma, piston) va jami 11 ta bronza buyumlardan iborat [10]. Topilmalarning ayrimlari qabrdan ham bo'lishi mumkinligini odam mayda suyaklari va ust-bosh qadamalari ko'rsatadi. Lekin topilma joyini jiddiy buzilgan bois biror fikr aytishga to'sqinlik qiladi.

Xo'jaobod (Dilkushod) dagi bronza buyumlar xazinasi boshqa ko'chmanchi aholi materiallari, asosan mazor-qo'rg'onlari (Qozog'iston-Sibir kengliklari, Ketmontepa, Oloy) bilan solishtirilib miloddan avvalgi VII-VI asrlar bilan sanalanishi mumkinligi aniqlandi. Xususan, mutaxassislar fikricha mazkur shakldagi suvliq (ruschada psalie so stremehkovidnom okonchaniem) ko'rsatilgan davrdan keyin yevroosiyo xududlarida uchramaydi [11]. Bronzadan yasalgan chekan (bronza bolta) ham shu davr bilan sanalanadi[12].

Mazkur bronza buyumlar xazinasi vodiya saklar (rannie saki) ilk tarixi masalasiga ayrim aniqliklar kiritishi mumkin. Birinchidan, Xo'jaobod (Dilkushod) bronza buyumlar xazinasi sohiblarini ya'ni ilk sak qabilalarini yangi guruhini vodiyni shimolida Chotqol, Qurama, Oto'ynoq, sharqda Farg'ona, janubda Oloy, Turkiston tog' tizmalarining tog'oldi, tog' zonalarida paydo bo'lishini vaqtini (ya'ni miloddan avvalgi VII-VI asrlar) belgilaydi. Ikkinchidan, ilk saklarni vodiya xududida tarqalish geografiyasini ko'rsatadi. Uchinchidan, kelib chiqishi jihatidan mazkur aholi vodiya uchun kelgindi edilar. Chunki topilmalar ichida suvliq va jangovor bolta (chekan, kleves) Farg'ona vodiysida hali biror marta ham uchramagan.

- **Xulosa va takliflar.** Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Dilkushoddagi va Qoradaryo-Norin oralig'idagi topilmalar saklarni o'rganishda ahamiyati kattadir. Xususan, to'rt topilmadan uchasi Moylisoy adoq qismida markazi Eylaton bo'lgan yana bir kichik dehqonchilik vohasini shakllanganligini va unda bizga noma'lum ayrim dehqonchilik bilan shug'ullangan sak qabilalarini yashaganligini ko'rsatadi[13]. Ya'ni Sirdaryoning eng katta irmoqlaridan Qoradaryo va Norin daryolari bo'ylarida qadimdan dehqon aholi yashagan. Mazkur davrning Eylaton, Nurtepa, Xo'jand, Sho'rabashot, Mingtepa kabi shahar yodgorliklari dehqon aholisiga tegishli edi. Yana bu kompleksga Andijonni Eski shahar qismidagi Eylaton madaniyatiga taalluqli 15-20 gektarli Sarvontepa hamda Quva quyi qatlamlarini kiritish mumkin. Sarvontepaning aksariyat qismi aholi turar joylari (hozirgi Eski shahar) ostida keyingi davr madaniy qatlamlari ostida qolib ketgan. Sarvontepa maydonini kattaligi va undagi madaniy qatlamlari qalinligi Andijonni ilk davri aynan shu yodgorlik zamirida paydo bo'lishini ko'rsatadi.

Miloddan avvalgi VII-III asrlarga taalluqli mazkur komplekslar vodiyniing ushbu qismidagi (sharqiy) saklarni dehqonchilikka o'tishayotganini va o'troq dehqon hamda ko'chmanchi chorvadorlar simbiozining dastlabki elementlarini ko'rinishlaridir. Xazinadagi buyumlar ilk saklarga taalluqli bo'lib, topilma sohiblari vodiyni uchun kelgindi edilar, ya'ni hali mahalliy aholi bilan aralashib keta olmagan edilar. Chunki, xazina mazkur xudud uchun xarakterli emas. Mualliflar, Xo'jaobod bronza buyumlar

xazinasi sohiblarini kelgindi aholiga taalluqli hisoblaydi va ularni vodiyni alohida guruh sifatida yashaganlarini xulosa qiladi. Kelib chiqishi jihatidan mazkur kompleksni Qayrooqum madaniyati va Yevroosiyo chorvador dasht qabilalari (Vodil, Qaramko'l, Yapagi, Chek qabristonlari) bilan aloqasi yo'q, vodiyni ilk saklari avlodlari Qozog'iston-Sibir kengliklarida umrguzaronlik qilganlar degan xulosaga kelingan.

ADABIYOTLAR

1. Матбобоев Б.Х., Хошимов Х.Б. Фарғона водийси қадим ва илк ўрта асрлар тарихини даврлаштириш масалалари. // Фарғона водийси тарихи янги тадқиқотларда. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Андижон. 2015 йил 24 апрель. 10-14 бетлар.
2. Пьянков И.В. Некоторые спорные вопросы «Этногеография Турана» полемика археолога с филологом?. ВДИ №4. С. 213-224
3. Заднепровский Ю.А. Древнеземледельческая культура Ферганы. МИА, №1. 18 Москва-Ленинград.1962. С. 163-165;
4. Заднепровский Ю.А. Спорные вопросы истории культуры древней Ферганы // КСИА. Вып.209. Москва 1993. С 20.
5. Горбунова Н.Г. Ранние саки Центральной (Средней) Азии // Древние цивилизации. История и культура. ТД МНК. Москва 1998. С.36-39.
6. Литвинский Б.А. Проблемы этнической истории древней и раннесредневековой Ферганы // История и культура народов Средней Азии. Москва 1976. С.53-55.
7. Заднепровский Ю.А. Погребальные памятники Эйлатанской культуры Ферганы // КСИА. Вып. 209. Москва 1990. С.87-95.
8. Аскарлов А.А. Қадимги Турон энеолит, бронза ва илк темир даври цивилизациялар тарихидан лавҳалар. Тошкент 2023. Б.177-195.
9. Б.Матбобоев., А.Хақимов. Фарғона водийсининг қадимги даври моддий маданияти тарихи (милоддан аввалги III-II минг йилликлар- милодий IV асрлар). Андижон. 2024. Б.74-78.
10. Машрабов З., Матбобоев Б. Фарғона водийси тарихига чизгилар. Андижон 2022. Б.225.
11. Членова Н.Л., Кубарев В.Д. Хронологические парадоксы горного Алтая // КСИА. Вып. 199. Археология Средней Азии, Кавказа И Сибири. Москва 1990. С .47-48.
12. Горелик М.В. Оружие древнего Востока (IV тысячелетие – IV в до н.э.) Москва 1993. «Восточная литература». С.53-57.
13. Заднепровский Ю.А., Бушков В.И. Предметы кочевников эпохи раннего железа в Эйлатанском районе Ферганы // Российская археология. №3 Москва 1998. С.140-141.